

ŽEMAIČIŲ POETAJ

Daugelis bendrų XIX a. pradžios tendencijų bei poslinkių specifiškai susiklostė Žemaitijoje. Čia tankesnis buvo pradinių mokyklų tinklas (bent pusė žemaičių mokėjo skaityti), čia daugiau buvo laisvųjų arba karališkųjų valstiečių (jų vaikai siekė mokslų). Smulkieji bajorai tebuvo mažiau nutautėję, didelė jų dalis žemaičių kalbą laikė gimtąja¹. Buvo Žemaitijoje ir didesnių dvarininkų, kaip I. Oginskis Rietave, kurie bent jau neniekino žemaitiškos kalbos, kartais palaikydavo šviesesnius kultūros žmones. Buvo suvokiamas tam tikras Žemaitijos atskirumas, jos istorijos specifiškumas. A. Baranausko straipsnyje „Apie žemaičių ir lietuvių liaudies kalbą“, nurodžius pagrindinius žemaičių ir lietuvių (aukštaičių) tarmių skirtumus, sakoma: „Nors tas skirtumas neverčia skirti žemaičių ir lietuvių pagal kilmę, tačiau jis siekia dar pagoniškus laikus, kai politiniai planai, valdžios pobūdis ir kitos aplinkybės žemaičiams suteikė kitokias teises, principus, charakterį ir kitus dalykus negu lietuvių krašto gilumoje.“² Raštininkaudamas Žemaitijoje ir mokydamasis Varnių seminarijoje, A. Baranauskas turėjo galimybių pažinti žemaičius, pajusti kalbos ir charakterio skirtumus. Bendraudamas su Karolina Praniauskaite A. Baranauskas susidūrė ir su žemaičių poeto, žemaičių poetės sąvoka. K. Praniauskaitę jis pavadino „žemaičių giesmininke“. K. Praniauskaitės brolis O. Praniauskas vienoje savo pastaboje pažymėjo: „...Stanevičius, žemaičių poetas...“³ Žemaičių poeto sąvoka išliko ir dabartiniuose lietuvių literatūros istorijos tyrinėjimuose: žemaičių poete vadinama K. Praniauskaitė, žemaičių poetu – S. Valiūnas... Sąvokos natūralumas rodo ir jos istorinį tikrumą, pagrįstumą. Žemaičių poeto (atitinkamai ir žemaičių poezijos) samprata, susiformavusi XIX a. pradžioje, lietuvių lyrikos genezei ir istorijai yra būtina.

Kad XIX a. pirmos pusės lietuvių kultūroje lemiamas vaidmuo priklausio žemaičiams, pirmas pastebėjo L. Jucevičius, „mokytų žemaičių“ bibliografiją išplėtęs ir ne žemaičiais. Tyrinėdamas lituanistinį sąjūdį XIX amžiaus pradžioje, pasireiškusį susidomėjimu lietuvių kalba, istorija ir tautotyra, V. Maciūnas atskirai išskyrė „Lietuviškąjį Žemaičių sąjūdį“, aptarė jo priežastis ir nustatė to sąjūdžio centrą, kurį pirmiausia ir sudaro poetai. Žemaičių sąjūdžio pagrindiniai vardai – D. Poška, A. Klementas, A. Savickis, J. Pabrėža, S. Valiūnas, K. Nezabitauskis-Zabitis, S. Stanevičius, J. Plioteris, S. Daukantas... *Žemaičių* antologijos (1938) sudarytojas ir redaktorius S. Anglickis ne be pagrindo žemaičių literatūros koncepciją rėmė kaip tik XIX a. pirmosios pusės pavyzdžiais: S. Daukanto istorija, S. Stanevičiaus „Šlove Žemaičių“, D. Poškos „Mužiku Žemaičių ir Lietuvos“, S. Valiūno „Birutės daina“... Žemaičių kultūrinio ir literatūrinio sąjūdžio ekonominės ir ideologinės aspiracijos aptartos ankstesnėje (V. Maciūnas) ir dabartinėje literatūros istorijoje (R. Mikšytė ir kt.). R. Mikšytė, komentuodama A. Baranausko straipsnį „Apie žemaičių ir lietuvių kalbą“, yra teisingai pažymėjusi, kad „Varniuose, tarp dviejų sukilimų žymiausiam lietuvių literatūros ir nacionalinio judėjimo centre, poetas rado dirvą reikštis savo literatūriniam užmojams“⁴. Varniai iš tiesų yra pirmasis literatūrinio sąjūdžio centras Lietuvoje, tarsi persikėlęs iš Mažosios Lietuvos, iš Ragainės. Garsėjo Varnių knygynas, skaitykla. Jų reikalais rūpinosi ir iš bajorų kilęs L. Ivinskis, „pirmasis raszytojas Lietuvo-Žemaitiszko kalendoriaus“, kaip buvo užrašyta ant pirmojo jo kuklaus paminklo. Žemaitijoje broliai Juzumai ketino pradėti leisti laikraštį *Žemaičių kalba*. L. Ivinskio kalendoriai buvo ir žemaičių literatų tribūna. Kaip yra monografijoje (*Laurynas Ivinskis*, 1988) ištyrinėjusi D. Petkevičiūtė, turime

¹ Maciūnas V. „Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje“ // *Darbai ir Dienos*. – K., 1939. – T. 7. – P. 47, 70.

² Baranauskas A. *Apie žemaičių ir lietuvių liaudies kalbą*. – P. 214.

³ Mikšytė R. *Antano Baranausko kūryba*. – V., 1964. – P. 166.

⁴ *Antanas Baranauskas* [Literatūra ir kalba]. – V., 1981. – T. 19. – P. 215.

galimybių kalbėti ir apie visai nežinomus XIX a. žemaičių literatus: P. Girdvainį (Tverai), F. Andriuškevičių (Laukuva) ir kt.

„Žemaičių literatus jungė gimtosios kalbos pamėgimas, susirūpinimas jos dailinimu bei tyrinėjimu, noras sukurti ta kalba literatūrą <...>.“⁵ S. Stanevičius šią nuostatą „Šlovėje Žemaičių“ taip išsakė: „Tarp žemaičių vėl atgijo / Garbė tėvų ir liežuvis.“ Literatūriniame laiške („Pas jo Mylistos D. Poškos“) S. Valiūnas pabrėžė: „Ir, jog gimėm žemaičiais, neišsižadėkim.“ Matome, jog žemaitiškumo kaip prigimtos teisės gynimas yra programiškas. Tiesa yra tai, kad kai kuriais atvejais žemaičio sąvoka buvo išplėsta: „dažnai vadinta žemaičiais lietuviškai kalbančius istorinės Lietuvos gyventojus, skiriant juos nuo vartojančių lenkų ar baltarusių kalbas.“⁶ Žemaičio lietuviškumas XIX a. pradžioje kai kuriais atžvilgiais buvo aiškesnis negu lietuvių. Nuostabą keliantis aukštaičio A. Strazdo žemaitiškumo prisipažinimas („Ei, Dieve Dievulaitis, / Esmu tikras žemaitis, / Iš močios ir iš tėvo...“) gali reikšti ir bendresnį tautinės konsolidacijos suvokimą.

Iki XIX a. vidurio lietuvių literatūros kūrėjai mažai težino vienas apie kitą, „nesusieina“ žinyuose, bibliografijose. 1846 m. L. Jucevičius savo „Lietuvoje“ paminėjo K. Donelaitį, L. Rėzą, S. Stanevičių, D. Pošką, A. Strazdą ir pridūrė: „Tai beveik ir visi lietuvių poetai.“⁷ Anoniminis J. J. V. Lietuvis S. Stanevičiaus pasakėčių pratarėje išskėlė šių pasakėčių autorių kaip „mūsų žemės rašytoją“, bet su išlyga išsitarė apie K. Donelaitį: „...nors lietuvininkas, bet prūsas.“⁸ Didesnė žemaičių poetų konsolidacija yra apspręsta ir artimesnių asmeninių kontaktų. Žemaičių poetų branduolį sudaro A. Klementas, D. Poška, S. Valiūnas, S. Stanevičius, K. Nezabitauskis-Zabitis, A. Savickis, J. Pabrėža. Ir kalbėdami apie žemaičių kūrybą, turime prisiminti, kad XIX a. pirmosios pusės lietuvių poezijos istorija yra regima tarsi retrospektyviai, į jų sukūrimo laiką nukeliant kartais tik XX a. tepaskelbtus kūrinius. XIX a. pradžios lietuvių poezijos istorija yra neišspausdintos, nepaskelbtos poezijos istorija. Išižiūrėkime: A. Klementas didžiąją dalį savo lietuviškų eilių parašė 1808–1810 m., nors anksčiausias jo žemaitiškas kūrinys „Piosenka žmudzka“ (lenkiškas tik pavadinimas) parašytas 1794 m. Pats A. Klementas neišspausdino nė vienos eilutės, bet jau D. Poška laikė jį lietuvių literatūros atstovu. 1910 m. M. Biržiška rašė: „Apie Antaną Klementą lig šiol nedaug nežinojom, tiek tik tai, kiek apie jį buvo pranešęs rusų rašytojui P. Kepenui mūsų Dionizas Poška.“⁹ M. Biržiška pirmas plačiai A. Klemento kūrybą ir aptarė, pateikė daug ištraukų ir ištisų kūrinių citatų. Tai ir buvo pirma vieša pažintis su A. Klementu – praėjus šimtui metų! K. Nezabitauskio-Zabičio aštuoniolikos eilėraščių rinkinys *Eilėlavimas liežuvyje lietuviškai žemaitiškame*, parašytas emigracijoje, kur jis pateko po 1831 metų sukilimo, išspausdintas tik 1930 m. – taip pat po šimtmečio. J. Pabrėžos trys lietuviški eilėraščiai taip pat buvo paskelbti tik 1930 m. A. Savickio poezijos rankraštis, pažymėtas 1835 metų data, o atskiri jo kūriniai išspausdinti tik 1955 m. Šio gamtos vaizduotojo, pasakėčių kūrėjo kūrybos visumos vaizdo neturime iki šiol. D. Poškos kūryba maždaug vienalaikė su A. Klemento. Atskiri jo kūriniai išspausdinti L. Ivinskio *Metskaitliuose* (1862), o „Mužikas...“ tik pirmame *Aušros* numeryje (1886). Tiesa, S. Valiūno „Birutė“, parašyta apie 1824 metus, netrukus buvo ir publikuota. 1829 m. išleistas S. Stanevičiaus pasakėčios. Šiuo metu lietuvių poezija yra išgyvenusi savo žodinio ir rankraštinio plitimo situaciją. Eilėraščiai plito nuorašais ir dainuojami. Tas pat buvo ir kitose kultūros srityse. „S. Daukanto pirmojo istorinio veikalo, rašyto 1822 m., o gal tais metais tik pradėto, – „Darbay senuju Lituwui yr Žemaycziau“ – buvo keli nuorašai <...>“¹⁰ Su rankraštinės kūrybos plitimu susijęs XIX a. pradžios literatūrinis laiškas: D. Poškos „Gromata pas Tadeušą Čackį“, S. Valiūno „Rašančiam lietuvišką žodinį“, K. Nezabitauskio-Zabičio „Jo Mylistai Adomui Mickevičiui“. Kaip tik literatūriniuose laiškuose išreiškiamos

⁵ Maciūnas V. „Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje“. – P. 70.

⁶ Lukšienė M. ir Raudeliūnas V. „Ivadas“ // Jucevičius L. *Mokytis žemaičiai*. – V., 1975. – P. 14.

⁷ *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija: Feodalizmo epocha*. – V., 1957. – P. 389.

⁸ Ten pat. – P. 317.

⁹ Biržiška M. *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*. – K., 1938. – T. 2. – P. 17.

¹⁰ Lebedys J. *Simonas Stanevičius*. – V., 1957. – P. 141.

pažiūros į literatūrą ir kalbą, supažindinama su kūryba. Tuo pačiu metu autorinis eilėraštis labai glaudžiai siejasi su daina, svarbiau pats kūrinys, o ne autorius. XIX a. pirmoje pusėje jau aiškiai suvokiama, kad lietuvių poezija prasideda nuo dainų. 1846 m. išėjusioje „Lietuvoje“ L. Jucevičius rašė: „...Jei imsime lietuvių poeziją, tai pirmaisiais šios rūšies kūriniais reikia laikyti liaudies dainas.“¹¹ Lietuvių liaudies dainų vertė įteisinama jų paskelbimu pasauliui. Labai svarbi L. Rėzos tautosakinė veikla. Rūpimu žemaičių poezijos aspektu ypač pabrėžtina tai, kad jau 1829 m. išleistos S. Stanevičiaus *Dainos Žemaičių*, o 1846 m. S. Daukanto *Dainės Žemaičių*. Susidaro žemaičių dainų, tarmiškai ir užrašytų, dominantė. Tai galėjo būti didelis argumentas ir žemaičių poezijos plėtotei. S. Stanevičius savo rinkinio „Pratarime“ sako, kad „didžioji daugybė dainų žemaitiškų nekurios yra gražios ir vertos, idant jų paminklas knygoje užsiliktų“¹². „Pratarime“ pavartota senų žemaitiškų žodžių, rodančių šia tarme kalbančių žmonių pasaulio suvokimo specifiką: pavyzdžiui, būstymas (būvis). Pirmąja daina rinkinyje eina žinomoji „Aš padainuosiu...“

Asz padainusiu daynu daynele
asz daynu bernuželys;
asz adarisiu daynu skrinele,
paleysiu i lustely.
Akmu be krauja, wandu be sparnu,
papartys be židelu;
asz bernuželys, asz jauns bernelys,
be jaunos merguželes.

J. Lebedys yra pažymėjęs, kad S. Stanevičius įvedė tautosaką į literatūrą, iškeldamas ją kaip meninę vertybę¹³. Galima būtų šią mintį papildyti – žemaičių krašte ir žemaičių tarme užrašytą tautosaką, pirmiausia dainą, į žemaičių kuriamą poeziją. Juk nėra abejonės, kad eilijuojančius to paties krašto žmones veikė ir žodžių skambėjimas, ir užrašymas. Šiandien mums jau yra sunku pajusti, koks didelis skirtumas buvo tarp labiausiai nutolusių lietuvių kalbos tarmių. Aiškiai suvokdami vienos tautos ir kalbos bendrumą, žemaičiai stengėsi iškelti savo tarmę. D. Poška įrodinėjo, kad geriausia tarmė yra Viduklės, siūlė sudaryti net komitetą šiam klausimui spręsti. Dar nepasirodžius S. Stanevičiaus *Dainoms Žemaičių*, D. Poška rašė: „O mes, žemaičiai, ne tik keliese, bet ir keliolika galime stoti ginti tikro mūsų kalbos tarimo.“¹⁴ Iš tiesų – keliolikai tarpusavyje bendraujančių, žemaitiškai rašančių žmonių, menkai tegirdint kitų Lietuvos regionų balsus, sunku buvo įsivaizduoti, kad bendra lietuvių kalba galėtų būti be žemaitiško pagrindo. D. Poškos paminėti „keliolika žemaičių“ ir yra pagrindiniai XIX a. pirmosios pusės lietuvių literatūros kūrėjai – be A. Strazdo. Būtų nepagrįsta galvoti apie kokį žemaičių separatizmą. Teisinga yra J. Lebedžio mintis, kad „S. Stanevičius pirmasis skelbė nacionalinio bendrumo idėją ir tuo padėjo nacionalinei sąmonei formuotis“¹⁵. Gal ir ne vienodai, bet lietuvių tautos vientisumas, atrodo, suvokiamas visų žemaičių. Koks yra jų kūrybos likimas šiandienos akimis? Sugrįždami prie pirminių, daugiausia rankraštinių žemaičių poetų tekstų ir lygindami juos su vėlesnėmis subendrintomis jų transkripcijomis, matome gana dramatišką šios kūrybos padėtį. Žemaičių poetai yra praradę didelę dalį savo kūrybos kolorito ir dvasios. Tai sakytina ir apie perrašytą aukštaitį A. Strazdą, bet čia nuostoliai ne tokie ryškūs. A. Baranauskas *Anykščių šilelį* pats perrašė. O amžiaus pradžios žemaičių poetai yra pakeisti neatsižvelgiant į jų norus.

¹¹ *Lietuvių literatūros chrestomatija*. – P. 388.

¹² Stanevičius S. *Raštai*. – V., 1967. – P. 71.

¹³ Lebedys J. „S. Stanevičius ir jo palikimas“ // Stanevičius S. *Raštai*. – P. 13.

¹⁴ Cit. iš: Lebedys J. *Simonas Stanevičius*. – P. 211.

¹⁵ Ten pat. – P. 285.

Palyginkime tos pačios liaudies dainos variantus (beje, žemaičių tautosaka bent jau profesionaliesniuose leidiniuose neliteratūrinta). Štai viena iš senųjų karinių dainų, užrašyta S. Stanevičiaus „Wysy bajoray žyrgus balnoja...“. Iš keliolikos šios dainos variantų, paskelbtų *Karinių-istorinių dainų* tome (1985), žemaitiški – „tamsesni“, su daug didesniu dvigarsių „un“ (vietoj „an“) skaičiumi, su aiškia „u“ (vietoj „uo“) dominante. Garsinė dainos tonacija yra kita. Įsiklausykime į S. Stanevičiaus pateiktos dainos dalį:

Wina sesely brolely riedy,
ontra sesely kardely szweyty;
o szy trecziojy yr jauniausiojy
lauku lidieja yr graudey werky.

Tik žemaitiškame tekste tokie aiškūs garsiniai sąskambiai: riedy, kardely, lidieja, graudey... Sugrįžkime prie anksčiau cituotos ypatingo gražumo pirmosios rinkinio dainos „Aš padainuosiu“; atkreipkime dėmesį į papildomą „u“ dominantę: padainusiu, akmu, wandu, parduk... Fonika labiausiai ir nukenčia žemaitiškus tekstus perrašant literatūrine kalba. Apgriūva ir rimai. Poetinis tekstas iš principo nebeautentiškas. Pirmosios XIX a. pusės žemaičių poetų kūriniai nėra alternatyviniai (kaip specialiai vėliau yra daręs S. Anglickis ar S. Čiurlionienė) – gimtoji tarmė yra jų vienintelė kalba. Žemaičių poetų kūryba turėtų būti leidžiama tik jų autentišku pavidalu. Senųjų žemaičių autorių leidyboje priimtina atrodo tik „Lituanistinės bibliotekos“ (S. Stanevičius) praktika, pavyzdiniais gali būti laikomi ir D. Poškos *Raštai* (1959; tekstas paruoštas D. Urbo). Žemaičių poetų kūrybą lyg ir turime, bet, pradėdant mokyklos vadovėliais ir baigiant akademinėmis lietuvių literatūros istorijomis, autentiškų tekstų nėra – tik transponuoti. O juk tarminis poetinis tekstas, be paties jautriausio autentiškumo argumento, dar galėtų turėti istorinių bei filologinių motyvų. Lyrikos genezės aspektu aiškiau matytume ne tik bendrą XIX a. pirmosios pusės poetinę padėtį, bet ir teisingiau suvoktume jos vystymosi stimulus.

Dabar konkrečiai pažvelkime į ryškiausių XIX a. pirmosios pusės žemaičių poetų kūrybą: kokia ji, kokie jos bruožai yra svarbūs lietuvių lyrikos formavimuisi. Chronologiškai pirmasis žemaičių poetas – Antanas Klementas, kilęs iš bajorų, rašęs lenkų ir lietuvių kalbomis. Lietuviškos poezijos didžioji dalis parašyta 1808–1810 m. V. Vanagas yra teisingai apibūdinęs A. Klemento kūrybos situaciją: „Rašymas žemaitiškai jam ėmė darytis programiniu dalyku, pilietine ir kultūrine pareiga. Unijinio nusistatymo, lenku save laikęs žmogus, jis vis labiau jaučiasi esąs žemaitis, krašto, kur gimė ir gyvena, vaikas, jo žmonių kalbą ima vadinti „kalba žemaitiška mūsų“¹⁶. „Žemaitiška dainelė“, „žemaitiška giesmelė“, „žemaitiškas laiškelis“, „laiškas žemaitiškai“ – tai ne tik A. Klemento kūrinių pavadinimai, bet ir orientacinės nuorodos, reiškiančios norą rašyti, giedoti žemaitiškai. A. Klementas pirmas pastebėjo savitą liaudies poezijos žanrą, itin gyvą žemaičiuose, – atminimą. Tikriausiai jo pavyzdžiu parašytas dviejų eilučių „Atminimas“:

Jaunikiu būdams, ką dirbis lenkiškai,
Seniu atminęs – dabar žemaitiškai.

Dviem eilutėmis taupiai išsakomas įvykęs pasikeitimas tarp jauno ir seno galvojimo. Prisilaikydamas dar gyvų (ypač jam artimoje lenkų literatūroje) klasicistinių žanro normų, A. Klementas rašė idiles, epigramas, literatūrinius laiškus. Tos išankstinės žanrinės normos nėra palankios lyriniam individualumui. Bet nėra dar ir ryškesnio jo poreikio. Tačiau užuomazgų A. Klemento eilėraščiuose, pirmiausia idilėse, jau pastebime. Pirmiausia pajuntame gana stiprų gamtos grožio įspūdį, suinteresuotumą juo:

¹⁶ Vanagas V. „Antanas Klementas“ // Klementas A. *Žemaitiška giesmelė*. – V., 1972. – P. 13.

Teki upalau, laszas kristola
Isz lunga girdžiu tawi isz tola –
Kartas žadini par sawa balsa,
Kartas mun myjga pridoudi skalsą.

Kožną riteli stebiuns i tawis:
Kayp neszi skjidruss kur norint pagawis,
Kayp tyn žuweles spindontis waray,
Kur par galybie gilumą daray – Tekla, arba Upalis

Iš karto lyrinį įspūdį sukelia graži metafora (lašas kristolo), jos turinį (skambantį krištoliškumą) atliepia skambūs rimai. Upalio gražumas ne tik vaizduojamas, bet ir galvojama apie to grožio sąlytį su žmogum (žadini, pridoudi), ieškoma bendros žmogaus ir gamtos „kalbos“, prisiimama globa, rūpestis („Saule, nedžiovink tu mun upalio“). Intymus gamtos „prakalbinimas“ yra lyrinio peizažo pagrindas. Rusų poetinėje kūryboje apie lyrinį peizažą kalbama tik nuo I. Žukovskio, nors prieš jį kūrė tokie poetai kaip M. Lomonosovas, A. Deržavinas¹⁷. A. Klemento „Tekla, arba Upalis“ yra vienas pirmųjų lietuvių lyrinio peizažų. Šioje idilėje jaučiame ir poetinės kalbos intymėjimą, itin aiškiai išreiškiamą kreipiniu (į upelį, į saulę) – subjektyvaus santykio ženklą.

Dabar atkreipkime dėmesį į šio eilėraščio žemaitiškumą, kuris nėra koks nuimamas luobas, o pati kūrinio dvasia, gamtos, žmogaus ir kalbos sąsaja. Specifiškai lėta, giesmių stilistiką primenanti intonacija, palaikoma atitraukiamo kirčio (tàve, gràži, màži), žemaitiška vienbalsių, dvibalsių ir dvigarsių fonetika. Pervedant į literatūrinę kalbą, suyra rimai (paukščiai màži – žiedai gràži). Žemaitiška gramatika: skirtingas u-kamienių daugiskaitos vardininkas (gràži), redukuotos esamojo laiko trečio asmens galūnės (vieš, gen, ved), specifinės priesagos -al, -ik (upalis, Uršikė). Beveik visur (išskyrus mokomąją J. Riškaus parengtą chrestomatiją) iš „upalio“ padarytas „upelis“, daug kur (net „Versmių“ serijoje) pavadinimas sutrumpintas, nors rankraštinėje faksimilėje (paskelbta *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijoje*, 1957) aiškiai skaitome autentišką, paties A. Klemento duotą, pavadinimą: „Tekla, arba Upalis“. Tekla – tai tekėjimas, tėkmė, srovė, kaip ir upelio sinonimas. Žodis „tekla“ šiame eilėraštyje dukart sutinkamas. Sprendžiant iš autentiško teksto („Kic tekle skalbas...“), galėtų būti ir „teklė“, „pateklė“ (išaugęs žydą pateklė graži...). Atsisakydami seno lietuviško žodžio (tekėti – tekla), gal ir hidronimo, skurdiname savo senosios poezijos žodyną. Ir itin aiškiai – garsyną. Jau minėta, kad pirmiausia pažeidžiami rimai (tāwis – pagāwis, màži – gràži). Tarminis kirčiavimas, ypač galvojant apie laiką, kai bendros literatūrinės kalbos dar nebuvo, nėra klaidingas kirčiavimas, kurį eilėraštyje reiktų ištaisyti. Įsiklausykime į autentišką ketvirtą strofą:

Saule, nedžiovink tu mun upala,
Nes waysingay auks kraszti ougiela,
Nes lizdus iszpins pauksztia tyn maži,
Nes iszauks žyjda patekle graži –

Aiškiai jaučiame gražų „tu“, „ti“, „te“, „ty“ (tu, krašti, paukste, tyn, patekle) pasikartojimą, kurio intensyvumas sumažėja, atstačius „paukščiai“, nebeatliepiančio „pateklėj“.

Orientuodamasis į silabinę eilėdarą, žemaitišką, atitrauktą kirtį, A. Klementas tinkamai panaudoja šiai eilėdarai reikalingą moterišką rimą, išlaikomą visame eilėraštyje, netgi derinyje „varai – darai“ (2 strofa)

¹⁷ Городецкий Б. Русские лирики. – М.–Л., 1974. – P. 51.

žemaitiškas kirtis yra padalintas tarp pirmo ir antro skiemens. Nacionalinėje literatūroje formuojantis ir diferencijuojantis eilėdaros sistemoms, formalus jų taisyklingumas yra svarbus: tik sutvirtėjęs taisyklingumas gali įprasminti „pažeidimą“ ir „netaisyklingumą“. Žemaitiškas A. Klemento „Tekla, arba Upalis“ yra gana taisyklingas ritmo, rimo požiūriu. Transponavus eilėraščių literatūrinę kalbą, iš dešimties taisyklingų tarminių moteriškų rimų pusė jų tampa netaisyklingi. Tada atrodo, kad poetas nesugebėjo silabiškai eiliuoti.

Lengviau kalbėti apie antrąjį XIX a. žemaičių poetą Dionizą Pošką – turime kvalifikuotai parengtus jo *Raštus*: „Pastabose ir paaiškinimuose“ aiškiai pasakyta: raštai duodami dviem lygiagrečiais tekstais: „I – tuo pavidalu, koku jie randami šaltiniuose, ir II – transponuoti į dabartinę literatūrinę kalbą (o lenkiškai parašytieji – išversti). <...> III teksto paskirtis g r y n a i p r a k t i n è (pabr. cit. – V. D.) – padėti tiems skaitytojams, kuriems būtų per sunku naudotis I tekstu, ir tuo būdu priartinti D. Poškos raštus dabartinei plačiajai visuomenei.“¹⁸ Galima dėl kai kurių „Mužiko Žemaičių ir Lietuvos“ transponacijos atvejų ir paabejoti: „skruzdielė“ tikriausiai yra vardininkas, ne šauksmininkas, o „penietoi“ – daiktavardžio vardininkas („penėtoja“), ne įvardžiutinis dalyvis (penėtoji). O „Mano darželyje“ „putelu“ transponuotinas ne „pūteliu“, o „puteliu“ (t. y. putinų). Transponavimo meniniai nuostoliai panašūs: gražūs ir tikslūs moteriški tarminiai rimai („bedugnes – par ugnės; ulas – susikulas“) išardomi, sunyksta garsinis eiliuoto teksto vieningumas. Įsiklausykime:

o Kayp tikt Praded auszti, nor Wies Sniga Pusta,
Wos Tawa Kumeliki Pusnioy nepražusta,
arba yr Žemiewyłkays nor Krint gausus Litus
weżk Rąstus, Ronus, malkas, Szatras, tworas mitus,
Ar ważiuk Ing Kielone Par naktis be miga,
ing Warszuwa, ar Wilniu, Lipoi, ar Riga –

Ir palyginkime:

O kaip tikt praded aušti, nors vėjs sniegą pusto,
Vos tavo kumelikė pusnėj nepražūsta,
Arba ir žemėvilkais, nors krint gausus lietus,
Vežk rąstus, ronus, malkas, šatras, tvoras, mietus
Ar važiuk ing kelionę per naktis be miego
Ing Varšuvą ar Vilnių, Liepoją ar Rygą.

Išlieka saviti žemaitiški poeto žodžiai (žemėvilkais, šatras), morfologinės formos (kumelikė), bet prarandamos garsinės sąsajos tarp „vies“ ir „žemievilkais“; tarp „snyga – myga – Rygą“. Veikiama kitokio priegaidžių ir ilgumo–trumpumo akcentų pasiskirstymo, pakinta intonacija.

D. Poškos „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos“ yra sekimas, tačiau dėl turinio papildymo lietuviškais elementais ir formos pakeitimų, susijusių ir su kalba, laikytinas originaliu kūrinium. Papildomas originalumo kriterijus būtų kūrinio žemaitiškas koloritas, leksika, intonacija, žemaičių valstiečio varganos buities autentika. Kaip tik ji jaudina poetą, lemia kalbėjimo suinteresuotumą, svarbų besiformuojančiam lyrinio kalbėjimo būdui. A. Klementas akcentuoja giesmės pobūdį („Giesmelė, arba dainelė žemaitiška...“), D. Poška – patį „giedantį“: „Giesmė muzikėlio“.

A. Klementas ir D. Poška – bajorai, palyginti sėslaus gyvenimo rašytojai, nepatyrę sunkesnių, dramatiškesnių įvykių, pasauliečiai, gyvenimo mylėtojai. XIX a. pirmosios pusės žemaičių plejadoje

¹⁸ Poška D. *Raštai*. – V., 1959. – P. 682.

Silvestras Valiūnas yra pirmasis valstiečių kilmės rašytojas ir pirmasis iš Raseinių regiono, lietuvių literatūrai aptariamajame amžiuje davusio kelis svarbius rašytojus – iki Maironio. S. Valiūnas palaikė ryšius su D. Poška, nusirašiusiu ir „Birutę“. Šio poeto gyvenimas neramus, XIX a. jau yra perėjęs į dramatišką sukilimų ir represijų fazę. S. Valiūnas dalyvavo 1831 metų sukilime, lemtingai jo gyvenimą paveikusiam. Šio poeto charakteryje kryžiuojasi skaudūs konfliktai, asmeninės ir visuomeninės dramos. L. Jucevičius įžvalgiai pastebėjo, kad „mūsų poeto širdis versta buvo priversta visiems laikams užmiršti bet kokius švelnius jausmus, pasiduoti melancholijos jungui ir tapti viskam atšalusia, o nepasitikėjimas, patirties išaugintas, užgesino jame paskutinę noro būti draugijose kibirkštelę“¹⁹.

Galima sakyti, kad S. Valiūnas papildė A. Strazdo užduotą poeto mįslę – kūrėjas yra nelaimingas, kenčiantis. Jo kūrybinėje biografijoje daug kas neaišku – nežinomas „Birutos“ rankraštis, nežinomo likimo paslaptis gaubia ir jo herojinę poemą „Sobeskiada“, kurią, be jokios abejonės, buvo skaitęs L. Jucevičius ir kuri tikriausiai būtų labai svarbi sprendžiant lietuvių herojinio epo problemas. Tai būtų dvidešimt keturių giesmių poemos iš didvyriškų Jono III laikų²⁰. Pavadinimo pobūdžiu poema primena J. Radvano *Radviliadą*, savo ruožtu susijusią su P. Ronsaro „Fransiada“, o dar giliau ir su antikinė epo tradicija. „Sobeskiada“ sujungtų herojinį epą su XIX amžiumi. Yra dar viena svarbi L. Jucevičiaus užuomina, kad S. Valiūnas „buvo pirmasis iš tų, kurie visų geriausiai suprato savo šalies poeziją“²¹. „Sobeskiados“ užmojo ir savo šalies poezijos dvasios jautimo sandūroje regime ir „Birutą“, svarbiausią su S. Valiūno kūriniumi susietą kūrinį. Atrodo, logiška, kad veikiamas žemaičių sąjūdžio idėjų, pabrėždamas būtinumą neišsižadėti, „jog gimėm žemaičiais“, S. Valiūnas ėmėsi gaivinti ir iš dalies kurti lietuvių (o gal tik žemaičių?) tautinį epą. Sakralinė pradžia (žemaičių kaip deivė gerbiama Birutė, žemaičių mylimas Kęstutis), „aukso amžiaus“ atskaita („Ten, kol laimingos buvo dienos mūsų...“). Kaip bežiūrėtume į S. Valiūno „Birutę“, yra aišku, kad ji sukurta ar atkurta kaip epo giesmė: su žemės, kurioje vyksta veiksmas, įvardijimu, su pagrindiniais veikėjais. S. Valiūnui buvo svarbus žemaičių krašto, žemaičių kalbos apibrėžtumas. Eilėraštyje „Pas jo mylistos D. Poškos“ galima įžvelgti, kad poetas domėjosi romėniškosios lietuvių kilmės teorija: „Ir kada viešpatavo žemaitis ant Rymo!“ S. Valiūno pasaulis turi savo pradžią, savo erdvę (prie Baltijos), savo kalbą – žemaičių.

Beveik tuo pačiu laiku kaip ir „Biruta“ buvo paskelbti ir iš to paties Raseinių krašto kilusio Simono Stanevičiaus pasakėčios ir odė „Šlovė Žemaičių“, parašyta 1823 m. Įdomi yra jos paantraštė – „aukšta daina“. Patosu ji gali būti siejama ir su giesmės tradicija. Su „Biruta“ „Šlovė Žemaičių“ jungtų ir Kęstučio, kaip žemaičių kunigaikščio, išskyrimas:

Sweyks buk senas Gedymynas!
Sweyks Algyrde galyngiausys!
Sweyks Keystutay mynietynas
Isz Žemaycziau ką stypriausys!

Galima spėti, kad kunigaikščių pašlovinimas yra susijęs su jaučiama žodine tradicija – kalbama apie būtą ir prikeltą šlovę. Kreipiamasi į senuosius, dar krikščionybės nepriėmusius Lietuvos valdovus.

Dainų Žemaičių „Pratarime“ S. Stanevičius, kaip jau esame kalbėję, yra specialiai lietuvių herojinių giesmių klausimą. Jų būtų, jas „dainavo vaideliotai“, bet jų nebėra. Ir S. Stanevičiaus kūryba yra tarsi nušviesta senųjų istorinių dainų šviesos.

S. Stanevičius domėjosi mitologija, rašė specialų šios srities darbą. Jis kreipė atidą į pasakas, jų motyvais rašė pasakėčias. Pagal užmojus S. Stanevičiaus kūrybos tėra labai mažai. J. Lebedžio nuomone,

¹⁹ Jucevičius L. *Mokyti žemaičiai*. – P. 175.

²⁰ Jucevičius L. *Mokyti žemaičiai*. – P. 175.

²¹ Ten pat. – P. 176.

neįtikima, „kad talentingas poetas, koks neabejotinai buvo S. Stanevičius, tiek maža tebūtų sukūręs“²². L. Jucevičius itin pabrėžė, kad „Stanevičius, siela ir širdimi lietuvis, geriausiai suprato tautos dvasią ir būdą. Jis visas savitas, pirmapradis, lietuviškas“²³. S. Stanevičius pirmas lietuvių kultūros istorijoje ieškojo tautos kultūrinės integracijos galimybių: skelbė tautosaką, tyrinėjo mitologiją, leido aktualius praeities kūrinius, gramatikas. Jis ryškiau negu kiti to meto kultūros veikėjai jautė lietuvių nacijos ir nacionalinės kultūros konsolidacijos procesą. „Šlovėje Žemaičių“ kalbama ir apie Lietuvą („Lietuvos senos giminės / Pražuvime sveikos liko“), pasakėčioje „Arklys ir meška“ alegorinėmis prasmėmis skelbiamas nacionalinis bendrumas. Pasakėčiose S. Stanevičius labiausiai iš savo laiko rašytojų priartėjo prie gyvosios liaudies kalbos. Jo kūryboje jaučiame poetinės kalbos kūrimuisi svarbų persilaužimą (mažiau sekama kad ir įsigalėjusia senuosiuose raštuose tendencija nukelti pažyminį po pažymimojo žodžio), orientaciją į gyvą kalbą ir kalbėseną. S. Stanevičius eiliavo silabiškai, bet stengėsi nepažeisti kirčio vietos. Atrodo, kad S. Stanevičius pirmas yra bandęs savo kūrinuose žymėti ir kirčius-priegaides, nors ir nenuosekliai.

„Šlovę Žemaičių“ esame įpratę skanduoti silabiškai, su priešpaskutiniu kirčiuotu skiemeniu. Tuo tarpu pirmajame leidime kai kurie žodžiai yra aiškiai sukirčiuoti:

Macziau Wyjlniu szauna miestą,
Sena mokslu giwènima,
Nu Žemaicziu be apsiesta
Yr ju tykra sutaryma.

L. Rėza, o vėliau ir S. Daukantas kalbėjo apie reikalą eiliuojant remtis lietuvių liaudies dainų eilėdara. Bet tuo metu, kai formavosi eiliavimo sistemos, į liaudies dainą nebuvo pažvelgta kaip į galimą sekimo objektą. S. Stanevičiaus dėmesys kirčio vietai, priegaidei, gyvajai liaudies kalbai rodė svarbų momentą lietuvių poezijos ir poetinės kalbos formavimosi procese.

1831 metų sukilimas dramatiškai paveikė lietuvių lyrinės poezijos formavimąsi, suteikė jai pirmąsias dvasinės nostalgijos pamokas, pirmuosius lietuviškus, ne Lietuvoj parašytus eilėraščius. Turime galvoje Kiprijoną Nezabitauskį-Zabitį, kurio aštuoniolikos eilėraščių rinkinys *Eiliavimas lietuviškai žemaitiškai* buvo parengtas emigracijoje, o paskelbtas, kaip jau minėta, po šimto metų. *Eiliavimas* dedikuotas A. Mickevičiui. Lyrikai ontologiškai svarbi ilgesio, susimąstymo, skaudžios įtampos būseną, kuri ir atsiskleidžia K. Nezabitauskio-Zabičio *Giesmėse*. („Giesmė, gedaujanti brolių...“; „Giesmė – atsakymas brolių...“). Giesmė kaip žanras ar žanrinė nuoroda eina ir per visų žemaičių poetų kūrybą. Lakoniškai ir poetiškai K. Nezabitauskio-Zabičio giesmėse išsakyta pati tremtinio-emigranto būseną, lietuvių lyrikos iki šiol neužmiršta: „Nustojęs tėviškės, visur esi vienas...“; „Tie medžiai ne mano, neduod' tokio kvapo, / Kaip tėviškėj buvo, nieko man nesako!“ Apie tėviškę kalba jos netekęs žmogus. „Tėviškė“ – vienas svarbiausių šio poeto žodžių ir turbūt svarbiausias XIX a. lietuvių lyrinės poezijos tėvynės aspektas.

XIX a. poezijoje jaučiame aiškų tėvynės temos, kaip vienos svarbiausių lyrikos temų, formavimąsi kartu su pačios sąvokos poetiniu turiniu: „tėvystė“ (D. Poška), „tėviškė“ (S. Valiūnas, K. Nezabitauskis-Zabitis) iki A. Baranausko „tėvynės“. Vien tėvynės sąvoka, vis aiškesnė XIX a. poetų kūryboje, leistų galvoti apie lietuvių tautos, o ne atskirų jos regionų lyrinės poezijos formavimąsi. Bet negalima apeiti ir to fakto, kad amžiaus pradžioje svarbi vieta tenka ir žemaičių tarpe parašytiems eilėraščiams. Neišlaikydami autentiško jų pavidalo, skurdiname ir bendrą šio laikotarpio lietuvių poezijos, ypač jos technikos (eilėdaros, rimo, fonikos) vaizdą.

Viktorija Daujotytė, *Tautos žodžio lemtys: XIX amžius*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 145–159.

²² Lebedys J. *Simonas Stanevičius*. – P. 203.

²³ Jucevičius L. *Mokyti žemaičiai*. – P. 154.